

Evenbeelden en tegenpolen

Bart van Steenberghe

Jan van Scorel, Groepsportret van Jeruzalemvaarders

www.vanvitelli.nl

Tot eind juni 2009 was in het Centraal Museum in Utrecht de prachtige tentoonstelling van en over Jan van Scorel te zien. Twee dingen vielen me daarbij op. Om te beginnen wordt Van Scorel uitdrukkelijk als een Utrechts schilder geafficheerd. Dit past in het steeds meer voorkomende beleid van de stadspromotie, waar overigens op zich niets mis mee is. Steden willen graag pronken met hun grote zonen en dochters. Dat schept bekendheid en in het kielzog daarvan economisch gewin. Verder wordt van Scorel hier niet alleen als een belangrijk schilder neergezet, maar uitdrukkelijk ook als iemand die van grote cultuurhistorische betekenis is geweest. Dit komt tot uitdrukking in de ondertitel van die tentoonstelling:

Hoe een Utrechts schilder de Renaissance naar het Noorden bracht.
Dat is nogal wat.

Ik denk dat deze aanpak van het Centraal Museum interessant is voor de wijze waarop wij in Amersfoort de voor 2013 geplande tentoonstelling van de in onze stad geboren schilder Caspar van Wittel onder de aandacht moeten brengen.

Gemeenschappelijke kenmerken

Hoewel er ruim anderhalve eeuw tussen hen in ligt, hebben beide schilders een opvallend aantal kenmerken gemeen.

Het zijn om te beginnen allebei zogenaamde Italianisanten, Italië-reizigers. In het geval van Van Scorel is het verblijf in Italië tijdelijk geweest, maar Caspar van Wittel is er ook gebleven.

Oud-Rijksmuseum directeur Henk van Os heeft eens opgemerkt dat die Italianisanten niet die roem hebben gekregen waar ze eigenlijk recht op hebben. Het in de 19e eeuw opkomende nationalisme in ons land heeft ertoe bijgedragen dat zij gezien werden als 'culturele landverraders'. De werkelijk grote meesters (Rembrandt, Jan Vermeer, Frans Hals) wisten de verleiding van het lokkende Italië te weerstaan. Zij putten hun inspiratie niet uit den vreemde, maar uit eigen bodem en dat maakte hen tot 'echte' Nederlandse schilders.

Dat 'roemverlies' geldt enigszins van Jan van Scorel, maar in veel sterkere mate voor Caspar van Wittel, die in ons land vrijwel onbekend is, terwijl hij in Italië gezien wordt als één van de allergrootste Nederlandse schilders.

Wat beide schilders ook gemeen hebben is dat zij tot de hoogste maatschappelijke kringen wisten door te dringen. Van Scorel werd in Rome conservator van de Vaticaanse kunstschaten onder (Nederlandse) paus Adrianus VI (en dat voor een onecht kind van een dorpspastoor) en terug in Nederland bracht hij het zelfs (overigens niet zonder moeite gezien zijn afkomst) tot kanunnik, waarmee hij deel ging uitmaken van de Utrechtse aristocratie.

Het boek van Meyere over Van Scorel heeft dan ook als treffende ondertitel: schilder voor prins en prelaten.

Dat zelfde kan ook gezegd worden over Caspar van Wittel die in zijn nieuwe vaderland de lieveling werd van de hoge Italiaanse adel en -geestelijkheid. Een hoogtepunt en symbool voor zijn sociale stijging was de doopplechtigheid van zijn zoon Luigi, die bij de doopvont werd vastgehouden door zijn peetvader, de hertog van Medinacelli, die toen onderkoning van Napels was.

Ook in de keuze van beider huwelijkspartner kwam dat 'hogerop' tot uitdrukking. Jan van Scorel mocht als kanunnik weliswaar niet officieel trouwen, maar hij leefde wel samen met Agatha van Schoonhoven, die hem zes kinderen schonk en die uit een geslacht van ridders kwam, terwijl Caspar van Wittel huwde met Anna Lorenzani, de dochter van een bekende Romeinse literator en kunstverzamelaar. Caspar had daarvoor het aanbod van zijn leermeester Matthias Withoos om met diens dochter Alida te trouwen afgeslagen en dat leidde tot veel liefdesverdriet van die laatste zoals we kunnen lezen in de nieuwe roman van Rosita Steenbeek: *Ander Licht*.

Beide schilders zagen zichzelf als deel uitmakend van een culturele elite van humanisten, literatoren en geleerden en ze hielden wat afstand tot hun ambachtelijke vakbroeders.

Caspar van Wittel heeft zich nooit echt thuis gevoeld bij de Bentvueghels, het gezelschap van Nederlandse en Vlaamse schilders in Rome en Van Scorel wilde eigenlijk helemaal geen lid worden van het schildersgilde in Utrecht.

Portret Caspar van Wittel door zoon Luigi

Zelfportret Jan van Scorel

Er is nog een derde en nogal onverwachte overeenkomst tussen beide heren. Ze hebben zich allebei ook bezig gehouden met waterbouwkundige werken. Voor Caspar van Wittel was dat aan het begin van zijn carrière toen hij betrokken was bij een opdracht van de paus aan de Nederlandse ingenieur Cornelus Meyer om de Tiber bevaarbaar te maken. Voor Caspar was dit een noodzakelijk baantje om aan de kost te komen, want in zijn begintijd in Rome wilde het nog niet zo vlotten met opdrachten.

Voor Jan van Scorel lag dat anders. Hij was aan het einde van zijn schildersloopbaan een beetje uitgekeken op dat vak en hij zocht een nieuwe uitdaging als waterbouwkundige. Hij ontwikkelde o.a. een plan om de rivier de Zijpe in Noord Holland (dicht bij zijn geboorteplaats Schoorl) te bedijken en de uiterwaarden droog te maken en voor landbouw te gebruiken. Hij hoopte daarmee niet alleen naam te maken als ingenieur, maar ook om er financieel beter van te worden door landuitgifte. Op papier zag het plan er goed uit, maar Van Scorel had geen ervaring met de weerbarstige praktijk van uitvoerders, dijkwerkers en magistraten en daardoor werd het toch een mislukking.

3

Spiegelbeelden

Er zijn echter ook belangrijke verschillen tussen beide schilders of anders gezegd, in bepaalde opzichten zijn ze elkaars spiegelbeeld.

Ten tijde van Jan van Scorel was de Italiaanse cultuur de meest innovatieve van Europa en het is zijn verdienste geweest dat hij die nieuwe Renaissance-cultuur naar Nederland gebracht heeft.

Italië was hier dus de 'zender', Nederland de 'ontvanger' en Van Scorel de verbindingsman.

In de 17e eeuw was het beeld echter volledig anders om niet te zeggen omgekeerd. Italië was in bepaalde opzichten wat blijven steken in die Renaissance-cultuur. In navolging van de historicus Jan Romein kan men hier spreken van de wet op de remmende voorsprong.

De grote vernieuwingen vonden in die 17e eeuw niet meer plaats in de landen rond de Middellandse Zee, maar in die rond de Noordzee en Nederland speelde daar een prominente rol in.

Het was de tijd van het opkomende Rationalisme, de groeiende belangstelling voor wetenschap en techniek, voor zelfstandig ondernemerschap, kortom voor wat men later de moderniteit is gaan noemen.

In veel opzichten is Caspar van Wittel daar een exponent van.

Hij wordt in Italië beschouwd als de grondlegger van een nieuwe stroming in de schilderkunst: het Vedutisme. Daarbij gaat het om stadsgezichten die op een wetenschappelijk verantwoorde wijze, met behulp van een juist perspectief en gebruik makend van moderne technische hulpmiddelen als de camera obscura geschilderd worden. Tot dan toe werden er in Italië ook wel een soort stadsgezichten gemaakt, maar dat waren in het atelier geschilderde fantasiebeelden met vooral veel Romeinse ruïnes erop.

Niet alleen de werkwijze van Van Wittel was modern, maar ook zijn onderwerpkeuze, want hij was ook de eerste die zich erop toeleigde om het moderne Rome te schilderen.

Daarnaast wordt hij gezien als vrije ondernemer, als de eerste schilder die zijn schilderijen niet alleen in opdracht maakte, maar ook op eigen initiatief voor de kunstmarkt.

Dit alles zou ertoe kunnen leiden dat de Van Wittel-tentoonstelling in navolging van die van Van Scorel een ondertitel kan krijgen als: Hoe een Amersfoorts schilder de moderniteit naar Italië bracht.

Maria Magdalena olieverf op paneel

